

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2001

ББК 63.3 (0) я 43

А 43

УДК 9(438): 9(477): 321: 327: 327(477): 34(091): 329.4

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Випуск 2. – 245 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Черній Альберт Іванович

доктор історичних наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України
та Міжнародної слов'янської академії наук

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна

кандидат історичних наук, професор

Бачинський Вільгельм Маркович

доктор історичних наук, професор

Гайбонюк Володимир Дорофійович

кандидат історичних наук, професор,
заслужений діяч культури України

Дещинський Леонтій Євгенієвич

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Ковальський Микола Павлович

доктор історичних наук, професор, академік
Міжнародної слов'янської академії наук

Кондратюк Костянтин Костянтинович

доктор історичних наук, професор

Лизогуб Юрій Маркович

доктор історичних наук, професор

Литвинчук Анатолій Іванович

кандидат історичних наук, професор,
заслужений діяч культури України

Макар Юрій Іванович

доктор історичних наук, професор

Павлюк Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор

Постоловський Руслан Михайлович

кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії

наук

Саух Петро Юрійович

доктор філософських наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України

Степанков Валерій Степанович

доктор історичних наук, професор

Троян Сергій Станіславович

доктор історичних наук, професор (*науковий редактор*)

Шевчук Василь Петрович

доктор історичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України

Друкується за ухвалою вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 4 від 30 листопада 2001 р.)

**За достовірність фактів, дат, назв тощо відповідають автори статей.
Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.**

ISBN 966–7281–07–7

Адреса редакції: 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

світогляду, то закінчує розділ так: “Теорія Лесінга про провіденціальну освіту людства чудово показує нам прогресуюче зникнення міфу та вчить нас, як у дійсності небесне Провидіння веде людину від дитячих казок до його першого процесу мислення” [1, 270].

Теоретично Т. Масарик робив спроби стверджувати, що філософія і наука перебувають в опозиції до теології, а не до релігії, і переконував, що його власна релігійна віра, включаючи віру в безсмертну душу та небесне провидіння, була у повній згоді з науковою думкою. Все своє життя він страждав від конфлікту між розумом та ерудицією, з одного боку, та емоціями, з іншого, дотримувався релігійної віри. Т. Масарик раціоналізував свою віру, довіру та надію на те, що релігія виживе, використовуючи доказ усіх часів і народів, що оскільки релігія завжди існувала та розвивалася разом з історією людства, то існує велика ймовірність того, що так буде продовжуватись і надалі.

Характерним є те, що Т. Масарик був упевнений, що руйнування релігійної віри матиме згубніший ефект стосовно для індивідуумів, так само і для суспільства в цілому.

Релігійні вірування мають своє місце щодо впливу на поведінку людей та їхню особисту філософію життя, проте вони не мають нічого всередині рамок наукового опису та пояснення явищ. У будь-якому випадку методи та мова науки не повинні змішуватися з методами та мовою релігії. Хоча перші гіпотези можуть з’явитись у індивідуума завдяки психологічно різним способам сприйняття, наприклад, завдяки інтуїції, факт залишається фактом, наші знання Всесвіту та самих себе були і тепер розширюються лише за допомогою наукових методів вивчення явищ.

Хотілось би відзначити, що концепція Т. Масарика про розвиток людського мислення та суспільства в цілому була важлива як частина його власного кредо. Вона була показником широкої уяви, ерудиції їх автора. До того ж вона дійсно підтримувала раціональне мислення та науковий підхід, у тому числі й проти популярних марновірств та сліпого емоціоналізму. Ті слабкі місця його теорії, що були зазначені, не перешкождали виконанню тієї суспільної ролі, яка була їй визначена.

Джерела та література

1. Masaryk T. “Concrete Logic”. § 133/ Vienna, 1887.
2. Масарик Т. Світова революція за війни й у війні 1914–1918 рр. – Львів, 1930.
3. Masaryk T. “Rusko a Evropa”. vol. II § 196, Prague, 1930.
4. Masaryk T. “Social Question” vol. II § 125. London, 1890.
5. Chapek K. “Talks with T.J.M.” London, 1934.

УДК 94(480): 32

Г.Я. Комар

ЛЮДИНА З ЛЕГЕНДИ ТА ІСТОРИЧНА ОСОБА: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА КАРЛА МАННЕРГЕЙМА

4 серпня 1944 року широкими сходами парламенту спускається втомлений літній чоловік у військовому френчі. Це новий президент Фінляндії, фельдмаршал Карл Густав Еміль Маннергейм. Він щойно двічі присягнув – фінською та шведською мовами.

Отже, маршал Маннергейм, головнокомандувач, який керував фінськими збройними силами в обох війнах – Зимовій 1939–1940 рр. і в “війні – продовженні” (як називають фіни війну 1941–1944 рр.) [5, 154], незважаючи на вік і хвороби, виявляється єдиною людиною, яка може врятувати країну від радянської окупації. Президент Рісто Рюті змушений піти у відставку.

Щось подібне вже було – 25 років тому, у грудні 1918 року, коли звільненого від справ

Маннергейма терміново обрали на пост регента Фінляндії, щоб урятувати ситуацію. І тоді криза була пов'язана з фінсько–російськими і фінсько–німецькими відносинами – і сам Маннергейм був єдиною можливим кандидатом на роль глави держави.

Якщо спитати у фінських істориків: “Маннергейм врятував країну щонайменше двічі – у 18–му році і в 44–му, чи не так?” – майже завжди можна почути відповідь, що ні в якому разі не можна приписувати одній людині подібних заслуг. І ще: великий маршал – фігура міфологізована. І далі: як президент з 1944 по 1946, він був швидше символом, ніж реальною політичною силою. А також: в основному відігравали роль його престиж на міжнародній арені і великий авторитет у країні [5, 153].

В історії Фінляндії Маннергейм – особистість парадоксальна і навіть трагічна: без нього не могли обійтись, його неможливо було не поважати, але його не любили. Тим не менше весь період становлення Фінляндії як самостійної держави з часу проголошення незалежності в 1917 і до середини 1940–х – у найважливіші, поворотні, небезпечні моменти – пов'язаний з його іменем.

Карл Густав Еміль Маннергейм народився 1867 року в родині фінських аристократів шведського походження. Домашньою мовою в будинку Маннергеймів була шведська, фінська не вважалася необхідною, і Густаву не вдалося досконало оволодіти нею.

Закінчивши Гельсінгфорський університет, Маннергейм стає на службу до російської армії і робить блискучу військову кар'єру. Під час коронації Миколи II він – біля трону імператора, а згодом – серед його почту. Маннергейм – один з небагатьох фінських офіцерів, які відмовились піти у відставку на знак протесту проти політики царизму в Фінляндії. Тим часом від режиму постраждали його рідні.

У 1903 році генерал–губернатор Фінляндії Бобриков отримує диктаторські повноваження; починаються арешти і виселення прибічників конституційного напрямку (пасивного опору русифікації). Це безпосередньо торкнулось і сім'ї Маннергеймів. Старшого брата – він був адвокатом і боровся за дотримання законності – висилають з Фінляндії. Він назавжди виїжджає в Швецію. Незабаром туди переселяється і молодший брат Юхан. Але барон Густав Маннергейм зберігає лояльність до Росії і государя. У цей період життя він – більше офіцер російської гвардії, аніж вірний син пригнобленої країни. Його ім'я з'являється в чорному списку, який був опублікований у підпільній газеті фінських патріотів.

Перекоханим монархістом Маннергейм був не стільки через своє аристократичне походження, скільки в результаті тривалої служби в Росії в певній близькості до придворних кіл. Він залишився таким до кінця своїх днів – фотографія Миколи II завжди стояла на його столі [5, 156].

Російсько–японська війна відсторонила фінські проблеми. Далі були революційні події 1905 року. Тим не менше Росія не змінила курсу, з приходом Столипіна знищення автономії Фінляндії продовжувалося. Фінський парламент розганяли, починаючи з 1907 року, кілька разів.

Саме в цей час барон Маннергейм у 1906 році за завданням російського Генерального штабу відправляється із секретною місією в тривалу подорож. Перед тим цар надає йому аудієнцію і особисто вітає з присвоєнням чину полковника. Розвідувальна поїздка була закамфльована під науково–дослідницьку експедицію. Маннергейму потрібно пересікти всю Центральну Азію, від Ташкента до Пекіна, і зібрати дані про китайську армію, про стан кордонів на північному заході країни, про нововведення і реформи, настрої серед населення.

Експедиція тривала два роки. Її результати Маннергейм представив Генштабу: звіт на 150 сторінках (написаний ним російською мовою) містив розробку можливих військових операцій. Крім того, був зібраний великий етнографічний матеріал.

У 1909 році полковника Маннергейма призначають командиром 13–го Володимирського уланського полку, який був розквартирований неподалік Варшави. Через два роки Маннергейм отримує чин генерал–майора і командування лейб–гвардії Уланським полком у Варшаві. Там і застає його Перша світова війна.

У кінці 1917 року п'ятдесятилітній генерал Маннергейм, який без малого 30 років служив

вірою і правдою російській монархії, повернувся на батьківщину. У Фінляндії він був відомий лише вузькому колу шведомовної еліти. Через місяць його знала вся країна. Намагаючись простежити шлях Маннергейма на військовому і політичному полі, потрібно не забувати, що він був генералом російської армії й аристократом. Аристократизм його проявлявся в манері триматися, в уважному ставленні до підлеглих.

“CANDIDA PRO CAUSA ENSE CANDIDA” (“За чисту справу – чистою зброєю”) – таким був девіз, яким він доповнив у 1922 році свій родовий герб і якого, з більшим чи меншим успіхом, намагався дотримуватись [5, 154].

Восени 1917 року Фінляндія стояла на порозі катастрофи. Страйки, безробіття, гостра нестача продовольства: було досить причин для класової боротьби. У сенаті й парламенті йшла боротьба між соціал–демократами і буржуазними партіями.

У країні до того часу вже створилися два військових угруповання, які протистояли одне одному: з одного боку – добре навчені добровольчі загони самооборони “шюцкор”, сформовані активістами буржуазних партій на випадок збройної боротьби з російськими окупаційними військами. Шюцкор пізніше стане кістяком Білої армії. З іншого – розрізнені загони робітників, які проходили підготовку за допомогою російських більшовиків. Вони поступово об’єдналися в Червону гвардію.

Третьою, і досить значною військовою силою були російські солдати і матроси Балтійського флоту, які ще знаходились у Фінляндії.

Наприкінці січня 1918 року вибухнуло повстання. І ось тоді – лише через місяць після повернення з Росії – генерал Маннергейм став на чолі зібраної нашвидкуруч фінської Білої армії. Уже в середині травня він приймав парад перемоги: революція в Фінляндії придушена, громадянська війна завершилась, роззброєні російські війська залишили країну. Саме в цей період Маннергейму надають повноваження командувача збройних сил – щоправда, лише Північної Фінляндії. Але вже перші накази в армії він підписує: “Головнокомандувач” [5, 158].

До травня 1918 року з червоними було покінчено. Втрати білих були порівняно невеликими – близько 5 тис. чоловік, тоді як червоних фінів загинуло понад 20 тисяч. З них лише кілька тисяч – у боях; решта були страчені чи померли від голоду і хвороб у концтаборах [1, 218]. Причому страчували і кидали в табори як військовополонених і жінок, і дітей, що викликало незадоволення в Європі і сильно підмочило репутацію Фінляндії. Досі не зрозуміло, якою мірою мав відношення Маннергейм до цієї “кривавої бані”, як фіни називають той час [5, 159]. Відомо, що він намагався припинити безглузде кровопролиття, але ситуація, як це завжди буває під час війни, у багатьох районах вийшла з–під контролю. До того ж він у кінці травня 1918 пішов у відставку й деякий час не міг впливати на хід подій.

Братовбивча війна залишила у свідомості людей такий глибокий слід, що він відчувається і дотепер. Тому ставлення до Маннергейма після 18–го року було двояким: більшість вважали його винуватцем білого терору; прізвище “Lahtari” (“М’ясник”) надовго пристало до нього. А з іншого боку – вдячні співгромадяни в 1919 році зібрали сотні тисяч підписів і велику суму грошей в дар Маннергейму – визволителю Вітчизни [5, 159].

Надалі він активно шукає шляхи до національного примирення. У перші роковини війни жертвує велику суму грошей на користь сиріт (незалежно з якого боку воювали їхні батьки) і на пенсійний фонд вдовам. А в 1920 році разом з сестрою Софі засновує Фонд захисту дітей, метою якого було виховання здорового покоління. Робота Фонду Маннергейма, який діє і в наші дні, була досить успішною (в Суомі, наприклад, уже давно найнижча дитяча смертність у світі).

Тим часом уряд продовжує робити ставку на Німеччину. Створення регулярної армії і фактичне керівництво нею збирались передати німецьким військовим. Маннергейм був двічі небажаним – шведомовний генерал російської царської армії. Розчарований і ображений генерал подає у відставку, переїжджає у Швецію і оселяється у Стокгольмі, звідки спостерігає за подіями у світі.

Слідом за цим Німеччина зазнала поразки у війні. Німецькі війська покидають Фінляндію,

але уряд Свінгувуда безнадійно скомпрометований в очах країн–союзниць. Франція, яка в січні слідом за більшовицькою Росією, Німеччиною і Швецією визнала незалежність Фінляндії, розірвала дипломатичні відносини з нею, коли в країну призвали німецькі війська. Англія і Сполучені Штати взагалі не збирались визнавати Фінляндію. У країні починався голод – всі поставки продовольства з–за кордону припиняються.

Ось тут і згадують про дипломатичний талант і зв'язки Маннергейма, про його міжнародну популярність як переможця у війні з червоними і, найголовніше – те, що він не заплямував себе зв'язками з Німеччиною.

Його терміново викликають на батьківщину і просять спробувати нормалізувати відносини з країнами Антанти й домовитися з американцями про продовольчу допомогу. З цією місією Маннергейм відправляється спочатку в Лондон, а потім у Париж. У столицях генералові пояснили, що поліпшенню стосунків з його країною заважає збереження проницецького уряду. Главою держави може стати людина, якій би Антанта довіряла, “тобто Ви”, – сказали Маннергеймові [5, 218]. Фінляндія підкорилася: 27 листопада було утворено новий уряд, а 22 грудня 1918 року Густава Маннергейма проголошено регентом. 22 грудня почалися перші поставки хліба із країн Антанти.

Весною 1919 року в Гельсінкі прибув генерал Юденіч і просив допомоги в поході на Петроград, обіцяючи Фінляндії Східну Карелію і Петсамо (Печенга). Маннергейм був готовий надати цю допомогу. Але ні адмірал Колчак, ні генерал Денікін не бажали приймати головної умови Маннергейма – визнати суверенітет Фінляндії. Думки країн–союзниць, які на той час почали інтервенцію в Росію, розділилися. Франція виступала за активну участь Фінляндії в операціях на Карельському перешийку і в Петрограді, Англія, навпаки, всіма засобами намагалася протидіяти цьому. Маннергейм до того ж поставив свої умови: союзники повинні гарантувати безпеку Фінляндії з боку Балтійського моря, дати їй велику грошову позику і забезпечити військовою технікою.

Крім того, регентські повноваження Маннергейма закінчувались, і він не міг прийняти одноосібного рішення про війну з Росією: для цього йому довелося б розпустити парламент і узурпувати владу. У той час усе це було можливим – у нього був авторитет і за ним стояла армія і, головне, шюцкор – прекрасно організовані і навчені добровольчі загони [5, 161].

Однак лаври диктатора не звабили генерала: він був все ж розсудливим і тверезим політиком, а крім того – людиною честі, і намагався діяти згідно зі своїм девізом, тобто в рамках закону. Від честолюбних планів – завоювання Петрограда й порятунку царської Росії – довелося відмовитись.

За сім місяців регентського правління Маннергейм устиг зміцнити армію і звільнити країну від німецького впливу. При цьому почалася загальна амністія військовополонених, відбулися вибори до нового парламенту і були створені передумови для демократичного розвитку молодій державі.

У липні 1919 року в Фінляндії відбулись перші президентські вибори, причому сенат більшістю голосів відхилив кандидатуру Маннергейма. Він пішов у відставку, хоча армія і шюцкор вимагали його обрання. Те, що у боротьбі за владу Маннергейм не використав таких могутніх важелів, безумовно, свідчить на його користь. Президентом Суомі стає К.–Ю.Сталберг [1, 218].

Якби Маннергейм у 1919 році став президентом, він би обов'язково здійснив свою мрію – захистити Петроград. Чим це могло закінчитися – можна лише здогадуватися. У нього буде ще один раз – через 20 з лишком років – можливість піти на Петроград, але він нею не скористався. Причини будуть інші – і час інший. Американські історики порівнюють Густава Маннергейма з Джорджем Вашингтоном. Останній починав свою військову кар'єру в англійській армії і дослужився до генеральських еполетів, що не завадило йому згодом не лише очолити боротьбу проти англійської корони [1, 218], але й стати першим президентом США.

Отже, ситуація повторюється: генерал знову витіснений з великої політики. Усе ж доля колишнього полководця і регента віднині нерозривно пов'язана з долею його дітища

– незалежною Фінляндією. Власні діти, народжені в шлюбі з дочкою російського генерала Анастасією Араповою, перебувають далеко не на першому плані епічного полотна, на яке він перетворив своє життя. У цьому відношенні Густав Маннергейм – породження і нащадок “срібного віку”: він послідовно вибудовує свою легенду і намагається їй відповідати. Про його приватне життя відомо стільки, скільки він вважав за потрібне.

Сім'я його розпалась уже в 1904 році, і дружина з двома дочками поселилась у Парижі. Старша, Анастасія, перейшла в католицтво і перед Першою світовою війною постриглась у черниці. Майже 20 років вона пробула в монастирі кармеліток в Англії, але врешті–решт відмовилася від монастирського життя. Молодша, Софі, була, очевидно, особою безалаберною і не досить працьовитою – повною протилежністю своєму знаменитому батькові. Вона переїхала в 1918–му році до нього, збираючись залишитися назавжди й вести господарство батька. Але з цього нічого не вийшло – вона так і не пристосувалася до його вимог і обов'язків господині дому. Життя в Гельсінкі їй не сподобалося; Софі повернулася у Францію, але інколи влітку бувала в батька, і вони регулярно листувалися. Спільною мовою для них була французька. Вона жила в Парижі в богемній бідності, оточена численними кішками, собаками й сумнівними друзями, і батько, який провідував її в 1946 році, був просто шокований способом її життя. Лише після того, як Маннергейм відмовився від посади президента, у нього з'явився час для ближчого спілкування з дочками – обидві вони гостювали в нього влітку 1947 року в його помісті Кіркнес [5, 163].

Найбільш близьким Карл Густав був із сестрою Софі. З початку 20–х років і до самої її смерті (у 1928 році) їх об'єднувала спільна праця в Союзі захисту дітей і фінському Червоному Хресті, головою яких з ініціативи сестри він став. Ці посади допомагали створити новий імідж генерала Маннергейма, який не прагнув до участі у великій політиці, ні, тим більше, до захоплення влади, а займався суспільною і добродійною діяльністю.

Його гельсінський будинок – орендований у 1924 році двоповерховий особняк на скелястому березі затоки – був перебудований таким чином, щоб у ньому було зручно не лише жити і працювати, а й приймати гостей.

Теперішньому відвідувачеві особняка (з листопада 1951 року там музей Маннергейма) може здатись, що господар щойно вийшов – усе має такий вигляд, який був при ньому. Деякі кімнати схожі на зоологічний музей: на стінах – черепи та роги рідкісних тварин. Завзятий мисливець і вправний стрілець, він сприймав природу все ж не як дослідник, а швидше як солдат – навіть не завжди цікавлячись, як називаються вбиті ним звірі.

Полювати він любив за кордоном: у 20–і і 30–і роки орендував маєток в австрійському Тіролі і проводив там досить багато часу. Підлогу вітальні прикрашають дві тигрові шкури: особливо пишався Маннергейм убитим в Непалі в 1936 році триметровим тигром–людоджером. У 1937 році Маннергейм був гостем Герінга і полював з ним в Східній Пруссії [5, 165].

На початку 20–х років Маннергейм орендував острів з будовами поблизу Ханко, а ще через кілька років купив його. Заодно орендував острівець з розташованим там популярним кафе. Він проводив на віллі Маннергейма літні місяці, приймав гостей, іноді досить знатних (наприклад, голландського принца, чоловіка королеви), невміло розводив квіти і з захопленням виконував роль господаря кафе, перейменованого ним у “Хатину чотирьох вітрів” [5, 165].

Острів довелось продати в кінці 1931 року, після того як Маннергейм став головою Оборонної ради. Вільного часу було все менше. Відносно спокійні 20–і роки закінчились, і наближення катастрофи відчували навіть найбільш оптимістично налаштовані політики.

Правда, для генерала Маннергейма те десятиліття, коли він жив, здавалося б, лише приватним життям, не було безтурботним: він зірко стежив за подіями в Європі і досить песимістично дивився в майбутнє. Внутрішньополітична обстановка на Батьківщині також його не радувала: постійно відчувалась близькість небезпечного східного сусіда. Крім того, у Суомі починає діяти праворадикальний націоналістичний рух Лапуа, сформований у Фінляндії в 1929 році. Головним пунктом програми лапуаського руху було викорінення комунізму в Фінляндії і насамкінець – державний переворот.

Диктатором лапуасців, за слухами, хотіли бачити Маннергейма. Але він був обережним

і хоч явно підтримував їхні патріотичні й антикомуністичні ідеї, не бажав пов'язувати своє ім'я з рухом, який використовував протизаконні методи і погрожував урешті-решт вийти з-під контролю.

Найбільш небезпечним епізодом став марш лапуасців на Гельсінкі в липні 1930 року. Після цього відбувся розпуск парламенту. Уряд подав у відставку ще раніше [5, 166].

У 1931-му президентом країни стає її колишній регент – Пер-Едвін Свінгвуд. Через рік, коли знову назрівало повстання лапуасців, він зміг справитися з ситуацією без збройних сутичок, хоч і привів армію в стан бойової готовності. Поступово рух припинив своє існування. Очевидно, тут відіграли роль як відсутність сильного вождя, так і законопослушність, притаманна фінам.

Маннергейм ще раз ухилився від ролі диктатора і зберіг своє добре ім'я.

Густава Маннергейма відкликають з відставки. У 1931 році його призначено Головою Ради державної оборони. З 1933 року він маршал. На цей час Маннергеймові вже виповнилось шістдесят шість років.

“Навзаводи з бурею” – так Маннергейм назвав у мемуарах цей період – з 1931 по 1939 роки. Він весь час відчував напругу, яка наростала на східному кордоні. І прекрасно знав, що відбувається на Заході, – у нього був великий досвід: справа йшла до світової війни. Убивство канцлера Дольфуса у Відні нагадало йому 1914 рік і постріли в Сараєво. Війна Муссоліні в Абіссинії в 1935 показала, що Ліга Націй не здатна забезпечити колективної безпеки й захистити малі країни. Незабаром почалась громадянська війна в Іспанії. Союз нейтральних скандинавських країн залишався гарною ідеєю, далекою від реального втілення. Ілюзії стосовно Німеччини і націонал-соціалістів, якщо вони й були, швидко розсіялись [5, 167].

Усе ж головна небезпека загрожувала Фінляндії зі Сходу.

Маннергейм поспішав, хоча і розумів, що бурю не переженеш. Необхідно було терміново озброюватися. Проаналізувавши ситуацію, маршал приймає єдино правильне рішення – побудувати на Карельському перешийку укріплення і навчитися блискавично розгортати збройні сили, щоб у разі нападу затримати ворога на кордонах, доки надійде допомога. Оборонна лінія, пізніше названа “лінією Маннергейма”, нічим не поступалась німецькій “лінії Зігфрида” чи французькій “лінії Мажіно” [4, 423]. Це була система укріплень у три смуги, від Фінської затоки до Ладозького озера. Варто звернути особливу увагу на оборонний характер цієї системи. Фінляндія не збиралася нападати, але і незалежність свою так просто віддавати не хотіла [1, 220].

Уже з літа 1938 року Москва вимагала в оренду чотири найбільших острови у Фінській затоці. Маннергейм вважав, що острови потрібно віддати, оскільки їх оборона все одно неможлива. Уряд тоді навіть не став розглядати цього питання.

Через рік Молотов і Ріббентроп укладають договір про ненапад і підписують секретний протокол, який стосувався і Фінляндії. Маленька країна залишається один на один з Радянським Союзом. Після розділу Польщі вимоги СРСР збільшились – тепер він хотів, окрім островів, частину Карельського перешийку і військово-морську базу Ханко в обмін на території в Східній Карелії. Фінський уряд відмовляється. Даремно Маннергейм доводив необхідність поступок – країна не готова до війни і сили дуже нерівні. Він вважав, що “не можна не рахуватися з авторитетом Радянського Союзу як наддержави” [2, 251]. До нього не прислухаються: маршал став надто старим і втратив рівновагу.

У цей же час Маннергейм отримує “привіт” з Німеччини, від свого доброго знайомого – Геринга. Через довірену особу той застерігає: необхідно терміново прийти до згоди з СРСР і замість Ханко запропонувати будь-який великий острів поблизу – інакше війна невідворотна [5, 168].

Але політики повні оптимізму і не звертають уваги на старого маршала. Обурений Маннергейм подає у відставку в черговий раз, але події розвиваються так, що йому доводиться змінити своє рішення.

26 листопада відбувається так званий “інцидент в Майніла”, а 30 листопада радянські літаки вже бомбардували Гельсінкі і Выборг. Сімдесятидворічний Маннергейм знову необхідний країні, він стає головнокомандувачем.

Фінська кампанія виявилася зовсім не тим коротким маршем, якого очікував Сталін. Прориву “лінії Маннергейма” довелося зачекати: оборонна тактика фінів у цьому районі була діючою. Хоча війна закінчилася для фінів важкими втратами – 23 тис. загиблих у боях і тих, що пропали без вісти, – вони могли бути набагато більшими, якби не бережливе ставлення маршала до своєї армії. Він намагався спланувати бойові дії так, щоб втрати живої сили були якнайменшими [1, 224].

Однак людські і технічні ресурси Фінляндії до лютого виснажилися. Узагалі, і Сталін не хотів продовжувати війни, яка погрозувала перейти в збройний конфлікт з західними державами. Мир був підписаний 13 березня 1940 року на важких для фінів умовах: крім Карельського перешийка довелося віддати чотири найбільші острови у Фінській затоці і райони на півночі і здати в оренду на 30 років півострів Ханко. За умовами договору 10% території Фінляндії відійшло до СРСР, і звідти вглиб країни направилося 400 тис. біженців, яким потрібно було дати притулок і роботу. І все ж моральна перемога на боці фінів: весь світ заговорив про мужність і хоробрість народу маленької країни, яку не вдалося підкорити.

Коротку перерву між війнами – з березня 1940 по червень 1941 року – у Фінляндії називають “періодом перемир’я”. Ніяк не можна назвати мирним час, коли дві провідні європейські держави продовжують захоплювати сусідні країни, готуючись до сутички одна з одною. І в цій сутичці Фінляндія повинна, очевидно, стати плацдармом. У квітні німці окупували Норвегію і Данію, у червні – Францію. СРСР у цей час захоплює країни Прибалтики, оголосивши їх союзними республіками. Фінляндія і Швеція опиняються затисненими в лещатах [5, 170].

Уже зрозуміло, що участь у конфлікті між Німеччиною і СРСР є неминучою і зближення з Німеччиною – єдина можливість зберегти нейтралітет. Незважаючи на свої політичні симпатії і антипатії, Маннергейм тепер діє згідно з обставинами – цього разу в повному взаєморозумінні з урядом.

Улітку 1940 року Німеччина просить дозволити транзитні перевезення своїх військ з півночі Норвегії через Суомі в обмін на поставки зброї. Фельдмаршал був не лише в курсі справи – переговори спочатку велись саме через нього. Але кінцеві рішення приймав і підписував тодішній прем’єр-міністр Рісто Рюті.

Після цього контакти з Німеччиною стають все активнішими. Гітлер обіцяв їм повернути території, відібрані після Зимової війни, а також Східну Карелію. І вже в січні фінські та німецькі військові починають розробляти спільні плани операцій у цьому регіоні [5, 171].

22 червня 1941 року нацистська Німеччина впродовж всього західного кордону розпочала військові дії проти Радянського Союзу. Ні 22, ні 23, ні 24 червня уряд Фінляндії не видавав наказу своїм військам про напад на СРСР. Однак 25 червня 1941 року радянська авіація завдала масового удару по фінських аеродромах, а радянська артилерія відкрила вогонь по військових об’єктах на фінській території [1, 225].

Активні бойові дії розпочалися 29 червня. Перед фінською армією стояло завдання не лише вийти на рубіж державного кордону 1939 року, а й ліквідувати “паралельну” фінську державу і зайняти її столицю Петрозаводськ. Це було зроблено у вересні – жовтні 1941 року. 6 грудня Маннергейм віддав наказ перейти до оборони. “Літня війна” як її називають у Фінляндії, закінчилася. Надалі, аж до червня 1944 року, тут велись бої місцевого значення [1, 226]. З грудня 1941 аж до червня 1944 року фіни продовжували будувати фортифікаційні споруди, використовуючи набутий «зимовий» досвід.

У червні 1944 року почався так званий четвертий сталінський удар – цього разу проти Фінляндії. 17 тисяч фінів загинуло, відбиваючи його. “Лінію Маннергейма” було прорвано. Червона Армія підійшла до державного кордону Фінляндії. Ситуація різко загострилась – Радянський уряд вимагав капітуляції Фінляндії, яку фінський уряд розумів як вимогу розпуску армії, повне роззброєння, а згодом – повну окупацію країни. Хто ж мав очолити державу в цей критичний

момент? Звичайно, маршал Маннергейм, якого англійська преса називала некоронованим королем Фінляндії [1; 226]. Його підтримували й ліві, і праві, і армія. Навіть гітлерівське керівництво не допускало думки, що Маннергейм піде на угоду з Радянським Союзом.

Насправді особливого впливу на хід війни події на фінському фронті вже не мали – радянське командування почало перекидати війська на німецький напрямок і бажало прискорити переговори. Тактика Маннергейма була правильною – він виграв час. Про капітуляцію мова більше не йшла. І Сталін вважав Маннергейма єдиним вартим довіри політичним діячем, з яким можна було на даному етапі вести переговори про перемир'я.

Наприкінці червня Маннергейм погоджується прийняти президентські повноваження. Починається заключний етап його служіння батьківщині: і військова, і політична влада була зосереджена в його руках.

5 серпня 1944 року вперше в історії країни без звичайних президентських виборів парламент обрав президентом Густава Маннергейма, якому на той час було вже 77 років.

Відновились переговори з Радянським урядом. Умовами сталінського керівництва були розрив відносин з Німеччиною і вивід німецьких військ з території країни.

2 вересня Маннергейм офіційно оголошує про розрив відносин з Німеччиною. 4 вересня о 7 годині ранку фіни припинили вогонь. Радянські війська продовжували воювати на деяких ділянках ще добу. Так і залишилося загадкою – було це провокацією чи нестачею інформації [5, 177]. 19 вересня було підписано угоду про перемир'я, війна у Фінляндії закінчилась.

За умовами перемир'я передбачалось відновлення мирного договору 1940 року. СРСР забирав собі порт Петсамо (Печенга) і отримав можливість створити в районі Порккала–Удд військово–морську базу. Фінляндія повинна була заплатити СРСР репарації на суму 300 млн. доларів. Німецькі війська повинні покинути країну.

Уже з 15 вересня фінська армія повинна була почати бойові дії проти німців. Насправді – за негласною домовленістю Маннергейма з генералом Рендулічем – ця війна в перші дні була маневрами, розіграними за фінсько–німецьким сценарієм: німцям хотіли дати можливість відійти в Норвегію. Ця подвійна гра могла закінчитись окупацією Фінляндії. Але в кінці війни маршал уже не втручався в хід подій: у грудні 1944 року він передав командування збройними силами своєму найближчому політичному генералу Хайнріксу; сам же залишився головнокомандувачем, згідно з конституцією, лише формально – як президент.

На цьому, мабуть, і завершилась активна діяльність Маннергейма – політика і військового. Він знову, як і раніше, виконав свою місію і готовий відійти від справ. У листопаді 1944 року уряд подав у відставку. Прем'єр–міністром став Паасіківі.

Незабаром розпочався суд над фінськими військовими злочинцями. Хоч весь судовий процес відбувався в протиріччі з законами країни і правовою свідомістю фінів – більшість вважала звинувачуваних героями і жертвами – президент і прем'єр–міністр 1941 року (Р.Рюті і Ю.Рангелл) були засуджені на 10 років ув'язнення.

Як президент Маннергейм користувався недоторканністю. Судити маршала – означало б посадити на лаву підсудних саму ідею Незалежності Фінляндії. Присутність Маннергейма на посаді президента в той момент гарантувала стабільність у країні [5, 180].

Під час судового процесу маршал відпочивав і лікувався в Португалії – у нього загострилась виразка шлунка. До обов'язків президента він повернувся після винесення вироку злочинцям війни, але лише на один день. 4 березня Маннергейм подав у відставку.

Тепер він був вільним і міг вести життя звичайного громадянина. Ще влітку 1945 року він купив велике помістя Кіркнес. За дивною грою долі цей маєток до нього належав, починаючи з XV століття, шести маршалам.

Восени Маннергейм востаннє гостює у Швеції. Здоров'я його погіршується. Влітку і восени 1946 року він двічі опиняється в лікарні. До грудня 1947 року напади виразки набувають загрозливого характеру, і його оперують у Стокгольмі. За порадою професора Нанни Шварц, яка провела операцію й відтоді піклувалася про свого знаменитого пацієнта, з весни 1948 року він

остаточно поселяється у Швейцарії. Доктор Шварц знайшла для нього гарні умови – у санаторії “Валь–Мон”, розташованому над містом Монтрю, поблизу Женевського озера.

Доля посилає маршалу не лише хвороби й розчарування, але й подругу – графиню Гертруду Арко–Валлей, вроджену Валленберг (з відомої сім’ї шведських банкірів). Вони зустрілись у 1946 році, зав’язалося листування й поступово дружні стосунки перейшли в дещо більш інтимне. Останні два з половиною роки його життя вони майже не розлучались. Маннергейм зустрічав на своєму довгому шляху багато жінок і був близьким з багатьма. Але, здається, лише тепер, уперше після розриву з дружиною, він дозволив собі розкіш жити зі своєю обраницею під одним дахом. Вони почали будувати спільний будинок у Швейцарії [5, 181].

Тепер маршал лише зрідка і ненадовго приїжджає до Фінляндії. Восени 1948 року він починає писати “Спогади маршала Фінляндії”.

Проживши в Кіркнесі півтора місяця, маршал важко захворів – очевидно, застудившись, і 25 листопада вилетів у Стокгольм, де Нанна Шварц у черговий раз поставила його на ноги. Маннергейм проводить своє останнє Різдво з Гертрудою Арко в Лозанні. На початку січня він повернувся у “Валь–Мон” і продовжив роботу над мемуарами, але через два тижні з’явилися симптоми нового захворювання. Його вирішили оперувати й перевезли в Лозанну.

Через чотири дні після операції, 28 січня 1950 року, маршал Карл Густав Маннергейм помер у лозаннській лікарні. Він не залишив розпоряджень з приводу місця поховання, це вирішено було зробити 4 лютого зі всіма військовими почестями на гелсінському кладовищі Хіетаніємі, поряд з могилами солдатів, які віддали життя за незалежність Фінляндії.

Карл Маннергейм тричі відстоював – і відстояв – незалежність Суомі. Він став легендою за життя; його знали у всьому світі. Фігура цього полководця і політичного діяча, який приніс із собою з ХІХ століття кодекс честі та аристократизм, переросла масштаби маленької держави – він був одним з видатних людей минулого століття.

Джерела та література

1. Ажнюк Ю., Лавер О. Суомі: стежкою війни і миру // Всесвіт. – 1991. – №10. – С.215–227.
2. Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. – СПб., 1997. – С.361.
3. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.Прохорова. – Т.15. – М., 1974. – С.1855.
4. Карбышев Д.М. Избранные научные труды. – М., 1962. – С.704.
5. Кемппайнен Э.И. Карл Густав Маннергейм – Маршал и Президент // Звезда. – 1999. – №10. – С.152–184.
6. Маннергейм К.Г. Мемуары. – М., 1999. – С.508.
7. Похлбкин В.В. СССР – Финляндия: 260 лет отношений. 1713–1975. – М., 1975. – С.408.

УДК 94(437): 32

Р.М. Постоловський

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ Т.Г. МАСАРИКОМ ЧЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ЯК ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Т.Г. Масарик увійшов у історію як філософ і політик, лідер і організатор чехословацької боротьби з Австрією, засновник та ідеолог Чехословацької республіки, її перший президент, який зробив усе для того, щоб Чехословаччина стала демократичною, стабільною і дійсно процвітаючою країною в складний міжвоєнний період, коли сусідні держави були уражені їхніми внутрішніми конфліктами. Т.Г. Масарик спрямував нову республіку курсом внутрішньої стабільності та обережних соціальних реформ.

На думку відомого американського дослідника українського походження Р. Шпормока,

ЗМІСТ

Розділ 1. 10 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

С.С. Троян Українська державність: 10 років незалежності	3
В.Д. Гайбонюк Українська історична наука на межі тисячоліть: сучасний стан, проблеми.....	9
І.А. Гринчук Підготовка та виховання політичної еліти в незалежній Українській державі...	17

Розділ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

О.О. Патяка Система доказів у гродському суді на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст.	21
М.Б. Петров Історична топографія вірменських кварталів Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII cc.	25
І.В. Довжук Виробництво сільськогосподарських машин у Наддніпрянській Україні наприкінці XIX ст.	31
О.В. Сидорчук Діяльність Чеського благодійного й освітнього товариства ім. Я.А. Коменського в Україні (1907 – 1917 рр.)	34
О.М. Завальнюк Відставні державні діячі – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.).....	38
М.М. Гон Євреї в суспільно-політичних процесах у Східній Галичині (липень 1919 – березень 1923 рр.).....	46
С.І. Жилюк Українська автокефальна православна церква на Житомирщині в 20-х роках.....	52
Р.С. Пальчевський Український молодіжний рух на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі (1920-1939 рр.)	57
А.А. Жив'юк Початок громадсько-політичної діяльності Уласа Самчука (перша половина 1930-х років).....□	62
Р.П. Давидюк Степан Скрипник як посол до польського сейму (30-ті роки XX століття).....	70
П.О. Савчук Роль громадських організацій у зміцненні оборонно-масової роботи на промислових підприємствах України (1943–1945 рр.).....	77
Л. К. Костюк Культурно-історичні процеси в Україні на межі тисячоліть як “своєрідний виклик історії” ..□	84

Розділ 3. ІСТОРІЯ КРАЮ

О.Ф. Гень Міста-фортеці Волині, засновані князями Острозькими.....	91
О.П. Прищеп Планування і забудова міст Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.	100
В.А. Добровичська Національна політика Другої Речі Посполитої на Волині (1921-1939 р.р.).....	104
В.І. Милусь Державно-церковні відносини на Волині у повоєнний період	108
Т.П. Пархоменко Функціональне призначення продуктів бджільництва у звичаях трудової обрядовості	118

Розділ 4. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

І.А. Хаврук Сандомирська угода 1570 р.: проблема об'єднання протестантських течій у Польщі.....□	124
Н.Г. Галун Історія Болгарії в оцінці Христо Ботева.....	129
О.Т. Безаров Влада та єврейські погроми в Росії 1881-1882 рр.....	137
А.В. Боляновський Українське питання в політиці Німеччини 1914-1916 рр.....	146

О.М. Войтюк Українсько-болгарські літературні зв'язки кінця XIX – початку XX століття	152
О.М. Гень Історіософія Томаша Масарика.....	156
Г.Я. Комар Людина з легенди та історична особа: штрихи до політичного портрета Карла Маннергейма	160
Р.М. Постоловський Інтерпретація Т.Г. Масариком чеських національних демократичних традицій як основи національної ідеології.....	168
Ю.М. Терешко Особливості міжнародної політики Чехословаччини в умовах поляризації Європи у 1945-1947 рр.	174
А.В. Слесаренко Антитоталітарний опозиційний рух у Чехословаччині (1968-1972 рр.)	181
В.І. Бурдяк Україна і Болгарія: проблеми злагоди в суспільстві.....	186
Т.Ф. Герасимчук Утворення Європейського Союзу та його роль у сучасних інтеграційних процесах.....□	189
І.В. Філіпчук Україна між Сходом і Заходом через призму відносин з Росією і Польщею в 90-х роках XX ст.....	194
М.М. Алієв Участь України у створенні Євразійського транспортного коридору (ТРАСЕКА)□	200
Т.А. Христюк Еволюція українсько-російських відносин у 1991-2001 рр.	206

Розділ 5. ПОЛІТИЧНА ДУМКА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

С.С. Троян Австрійські історичні концепції слов'янства початку XX століття.....	218
В.М. Шейко Становлення та розвиток культурології як науки: історіографічний аспект	224
С.А. Копилов М. Бантиш-Каменський як історик Польщі	233

Розділ 6. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

П.О. Савчук (Рец.: Троян С.С., Постоловський Р.М., Федорак В.Ф. Світ на зламі епох: історія кінця XIX- середини XX ст.: Навчальний посібник – К.: НМЦВО, 2002. – 240 с.)	239
Відомості про авторів	242

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С.С. Троян*

Комп'ютерна верстка – *Н.Б. Курченко*

Обкладинка – *О.Я. Тарасюк*

Коректор – *О.В. Лукашевич*

Адреса редакції: 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет

Здано до набору 1.03.2001 р. Підписано до друку 30.11.2001 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 16,27. Обл. вид. арк. 16,97 .
Замовлення № 8/1. Наклад 100.

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Випуск 2. – 245 с.

ISBN 966–7281–07–7